

Дослідження жниварської обрядовості Аг. Кримським

Досліджується зміст неопублікованого розділу «Жнива» з етнографічної праці Аг. Кримського «Звенигородщина, Шевченкова батьківщина, з погляду етнографічного та діалектологічного», який містить рідкісні дані про календарну обрядовість селян Середньої України. Особливу увагу приділено маловідомому обряду «Жіночий бал», який виконувався під час жнив.

Ключові слова: Аг. Кримський, етнографія, фольклор, жнива, обряд, жінки, Звенигородка.

Жнивова обрядовість українського села в ХХ столітті зазнала глибоких змін. Незважаючи на побутування нових театралізованих реконструкцій, жнивова обрядовість українців вже на рубежі XIX–XX ст. поступово втрачала свої традиційні, давні елементи, внаслідок поширення капіталістичних відносин на селі та появи сільсько-гospодарської техніки. Після запровадження колгоспного ладу та відчуження людини від землі, цей пласт народної культури просто щез. У радянській та пострадянській історіографії обряд «жнива» розглядалися переважно через призму соціально-економічних відносин на селі [26]. Хоча і в радянській час, окремі дослідники (В.Пропп, Б.Рибаков) вказували на ритуально-магічну суть обрядів, через які селянин втілював своє сподівання на щедрий урожай.

Таким чином, жниварські обряди, як частина календарної обрядовості українців, потребує нового вивчення на основі досить обмеженої, на жаль, кола джерел, що відносяться до кінця XIX – початку ХХ ст. Предметом розгляду запропонованої статті є багатий, автентичний етнографічний матеріал у неопублікованій, народознавчій спадщині відомого українського мовознавця, етнолога Аг. Кримського.

Дослідженнями наукової спадщини Аг. Кримського цікавилися такі вчені як В.Борисенко, М.Глушко, М.Гуць, О.Дей, Г.Денисенко, П.Попов, В.Хоменко, А.Чабан [16,с.22–26;17;18;19;20;21;22,с.206–219;23;28;29;32;34]. Загалом, більшість дослідників розглядalo працю вченого «Звенигородщина, Шевченкова батьківщина, з погляду етнографічного та діалектологічного» (далі – «Звенигородщина...») у сукупності з іншими його етнографічними дослідженнями, обмежуючись загальними описами її змісту, та й не всієї праці, а лише першої її частини, подекуди публікуючи з неї уривки. Ці видання базуються переважно на опублікованих матеріалах, оминаючи архівну частину. Короткий джерелознавчий аналіз неопублікованих частин «Звенигородщини...» здійснив О.Дей [22,с.206–219;28]. Він перший залучив архівні матеріали Аг. Кримського до наукового обігу, опублікувавши уривки з його етнографічної спадщини та зосередивши увагу на фольклорі Звенигородщини. М.Гуць надрукував невелику частину заробітчанських пісень з архіву та коротко описав розділ «Жнива» з першої частини, який не потрапив у верстку цієї книги [19,с.50–53]. М.Глушко детально розглянув історію створення «Звенигородщина...», вказуючи на її особливe, неоцінене значення для сучасних етнологічних судій [18]. Згадуючи розділ «Жнива», він, зокрема, пише: «Оточ чому, і на якій стадії підготовки книжки до видання цей розділ зник, – нині неможливо встановити» [18,с.156]. Тому вважаємо за потрібне приділити увагу цьому маловідомому розділу книги, який, на щастя, зберігся.

Джерельною базою дослідження є народознавчі праці А.Кримського, що не були опубліковані за життя та після смерті вченого. Зокрема, це вилучені радянською цензурою частини його фундаментальної праці – «Звенигородщина...», які зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського у фондах №1 та 36.

Аг. Кримський народився 15 січня 1871 р. у Володимир–Волинському. Проте, відразу після народження Агатангела, його сім'я переїхала до міста Звенигородка у Київської губернії, де батько майбутнього вченого купив садибу. Аг. Кримський був українським

письменником, вченим, сходознавцем, етнологом, неодмінним секретарем Української академії наук (УАН) (1918 р.). У 1892 р. він закінчив Лазаревський інститут східних мов у Москві. У 1898 – 1918 рр. вчений працював викладачем (з 1900 р. – професором) Лазаревського інституту, з 1918–1921 рр. був професором Київського університету. Помер 25 січня 1942 р. у засланні у Кустанаї (Казахстан), по звинуваченню в антирадянській націоналістичній діяльності. Справу проти Аг. Кримського припинено у 1957 р., реабілітований у 1960 р. У 1970 р. 16-та сесія Генеральної асамблеї ЮНЕСКО внесла його ім'я до переліку видатних діячів світу.

Звенигородщина, була батьківщиною українського генія Тараса Шевченка, який саме зі свого сільського оточення виніс ту культурну спадщину, яка мала подальший вплив на формування класичної української літератури і культури. Розуміючи це, а також маючи власні симпатії до цього краю, як і до своєї батьківщини, Аг. Кримський вирішив здійснити монографічне дослідження на матеріалах Звенигородщини. Тому він організував групу кореспондентів, які збирали польовий матеріал. Їх соціальний склад був надзвичайно строкатий: вчені (С.Єремов (1876–1939)), прості селяни, студенти та вчителі [25,с.VII]. Сам вчений також активно записував розповіді селян, збирав пісенний матеріал.

Збір матеріалу та підготовка монографії тривали протягом кількох десятиліть і лише на наприкінці 20-х років ХХ ст. робота була завершена. «Звенигородщина...» мала вийти під грифом Історично-філологічного відділу ВУАН у результаті співпраці Діалектологічної комісії під головуванням Аг. Кримського та Етнографічної комісії на чолі з А.Лободою (1871–1931). Як писав сам учений, ця книга була про малодосліджений етнографами край, що залишається актуальним й досі. Перша книга містить описи побутового життя селян, обрядів, тексти пісень. У 1930 р. вона мала авторську верстку, але видана була лише у 2009 р. Звенигородським районним краєзнавчим музеєм. Друга та третя частини, які мали містити відповідно: фольклорні записи (казки, історичні оповідання та перекази) і діалектологічний словник української мови Звенигородщини, так і залишилися у стані попереднього рукопису та потрапили до Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [25,с.XI–XII]. Саме ці частини та заборонений радянською цензурою [11,додаток] розділ першої книги «Жнива», містять рідкісні етнографічні дані, які варто розглянути більш детально.

Твір «Звенигородщина...» зустрічав багато перепон з боку радянської влади. Як видно із записки М.Левченка (1903–1934), секретаря Аг. Кримського, Агатангелу Юхимовичу довелося виправдовуватися за цю роботу та доводити, що вона має велике етнографічне значення, розкриває вплив Сходу на етногенез українців і має цілком прорадянський напрямок [2,арк.1;3;4,арк.1;5,арк.1;6,арк.3;7,арк.1]. Причиною цьому були були його складні стосунки з керівництвом радянської України та колегами в Українській академії наук.

Частина першої книги «Звенигородщина...», «Жнива» отримала дві машинописні копії та складається з чотирьох розділів: «Жнива» (№29), «Жнивові пісні» (№30), «Жіночий баль» (№31) та «Калачеве свято» (№32). Частково збереглися рукописні записи кореспондента С.Терещенко (1876–1948), першого директора Звенигородського музею, яка допомогла Аг. Кримському збирати етнографічний матеріал [1,арк.71–75,1163–1454;8,9,арк.534–594;10,11;12,арк.72–73,23–34,340–352;13,арк.386–423;14,арк.1108]. В.Хоменко стверджував, що уся ця частина була створена С.Терещенко [33,с.36–37]. Проте у ній міститься посилання на записи, окрім С.Терещенко, інших кореспондентів Д.Коваленка, І.Козія, М.Левченка, І.Лисака, С.Паламаренка, П.Шалієвського та самого Аг. Кримського.

У вступному слові вчений знайомить читача з традиційною порою для жнив у Звенигородському повіті які тривають у липні–серпні. У наступних підрозділах з назвами «Примітки на врожай», «Ладнаються зажинати. Про серп», учений описує процес підготовки до жнив, наводить прикмети (17 шт.) та легенду, пов’язану з головним атрибутом жнив, – серпом. У підрозділах «Зажинають» та «Ідуть жнива» він досліджує традиції початку жнив–зажинок. Автор відзначає – особливо цікаву деталь – елементи колядування на першому снопі для того, щоб не було «джуми» та холери [11,арк.10–11,21].

В наступних підрозділах розглядаються обряди та ритуальні пісні, що виконуються під час самих жнив – «Прикмети на те, щоб легше жалося» (4 шт.), «Як жнуть». Підрозділ «Закрутки» присвячений віруванням у наврочення за допомогою скручених колосків жита. У ньому подається три оповідання з цього приводу. У підрозділах «Кінець першого дня жнив на полі» та «Прийшли з поля додому» розповідається про традиції закінчення робочого дня під час жнив та дозвілля під час них. Цікавий підрозділ «Спомини як зажинали жали колись у панів», що стосується економічних відносин між панами і женцями після реформ 1860-х рр. Платили женцям за працю натурою, віддавали кожен п'ятій – восьмий сніп. Традиції зажинків у пана зберігалися такі самі як у селян [11,арк.20–22]. У підрозділ «Другий день жнив і інчі» продовжується опис традиції під час роботи, а також подається оповідання про покарання тим, хто працює під час жнив у свята Паликопи–Пантелеїмона (8 та 27 липня) та Марії Магдалини (22 липня). Селяни починали з початку жати жито, потім пшеницю, бо вірували, що св. Ілля може «замкнути» пшеницю [11,арк.24–25].

Наступні підрозділи розкривають звичай обжинків після завершення жнив. У підрозділ «Як обжинаються» Аг. Кримський особливу увагу приділяв усім словесним виразам та пісням під час звичаю «гонити перепелицю». Досліджуючи цю традицію, він посилився на статтю «Волосова борода» у своєму збірнику праць «Розвідки, статті та замітки» (К., 1928). У цій статті, автор сформулював власне трактування традиції залишати «Спасову бороду» на полі із недожатих колосків під час обжинків. Записи з селищ Колодистого, Ріпки, Попівка, Багачівка та міста Звенигородка підтвердили його наукові положення [11,арк.26–29].

Найгучніше відзначали обжинки у панів, зазначав Аг. Кримський у підрозділі «Як обжиналися колись у поміщиків». Селяни виконували на полі та у садибі у панів усі традиційні обряди, а панство влаштовувало їм банкет [11,арк.30–32]. Набагато скромніше святкували обжинки у священика, більше робили це, як послух («Як обжинали попа»). Новим видам жниварської техніки («косилки») та зміні традицій присвячений підрозділ «Як обжинаються тепер ті, хто не додержує старих хліборобських звичаїв». Підрозділ «Возовиця» присвячений традиціям перевозу снопів жита з поля у садибу, а також святкуванню нового врожаю – «куштуванню книша». У підрозділах «Косять ярину. Молотять збіжжя» та «Кінець польовим роботам. Буряк» описані традиції збору ярової та озимої пшениці, картоплі, буряку, виготовлення для цього коши і ціпа, якими молотять пшеницю.

У підрозділі «Спомини старих людей про давні жнивні звичаї і їхнє нарікання на нове» він як живий приклад наводив образ баби Бидулчихи, яка проклинала у 1905 р. усіх освічених людей за те, що вони не дотримуються жнивних звичаїв та свят. На додачу він навів розповіді ще про чигою старих людей, які розповідали про вірування щодо жнив та їхніх традицій [11,арк.39–47].

У наступному підрозділі «Жнивові пісні» Аг. Кримський приділив увагу пісенний народній творчості. У вступі до нього, вчений дослідив історіографію публікації жниварських пісень на прикладі книг Б.Грінченка (1863–1910) «Етнографічні матеріали, зібрани в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» (Чернігів, 1985 р. – I ч. і 1896 р. – II ч.), А.Метлинського (1814–1870) «Народні південно-руські пісні» (К., 1854) та П.Чубинського (1839–1884) «Праці етнографічно–статистичної експедиції в Західно–Російський край» (СПб., Т.ІІ, 1872). Він дійшов висновку, що дослідники часто плутали пісні та подавали ті, які виконуються під час жнивних робіт разом з обжинковими, або просто ліричними.

На Звенигородщині Аг. Кримський спеціально зібраав з десяток жниварських пісень у селах у 1890–1898 рр. з м. Звенигородки, сіл Озірної, Неморожі, Пальчика та Гусакова. С.Паламаренко записав 1903 року в с. Колодистому 15 шт., С.Терещенко у 1926 р. в с. Попівка – 60 шт., П.Шалієвський у 1928 р. в с. Ріпки – 12 шт. З десяток приспівок у 1927–1928 рр. в с. Багачівка записав секретар ученоого – М.Левченко. Усього разом Аг. Кримський отримав більше 114 шт. жниварських пісень, проте з них використав лише 70 [11,арк.49]. Учений нагадав, що жнива на Звенигородщині починаються у липні у Петровський піст, тому серед жниварських пісень багато петрівчанських, які були опубліковані у відповідному підрозділі книги «Звенигородщина...». Він розкрив

також основні теми, які трапляються у цих піснях: хліборобські, сімейно-побутові, пісні до танців або до чарки.

Далі Аг. Кримський подав самі тексти пісень, поділивши їх на групи «Жнивові пісні елегійні» (31 шт.), «Веселі жнивові пісні» (25 шт.) та «Пісні обжинкові» (12 шт.), де обов'язково зазначав рік і місце запису, а також дав наскрізні посилання на інші варіанти пісень і коментари до деяких з них. У четвертому підрозділі «Пісні обжинкові» він повертається до обжинкових обрядів, описаних у попередньому розділі, роз'яснюючи коли і де співають різні варіанти обжинкових пісень. Особливу увагу він звертає на «сороміцькі» жіночі обжинкові приспівки (13 шт.) і робить такий висновок: «Отаких коротеньких приспівок сексуального характеру, що п'яненьке жіноцтво пританцювуючи приспівує їх на обжинках, маємо ми записаних на Звенигородщині ще декільки. Та наводити їх тут усі нема справжньої потреби: вистачить зазначити, що тема в них варіюється скрізь одна й та сама – про фізичне спарування, про акт запліднення. Мабуть колись думали, що такими після жнив пісеньками можна символічно забезпечити для своєї ниви плодочість і врожайність на той рік, на нові жниви» [11,арк.93–100].

Після дослідження про жнивовий «сороміцький» фольклор, Аг. Кримський переходить до тридцять первого розділу книги «Звенигородщина...» – «Жіночий баль», відомості про який Аг. Кримському надала С. Терещенко. Вчений так оцінював наданий нею матеріал: «Розказавши про обжинкове випивання з сороміцькими жіночими п'яненькими пісеньками, випадає тут–таки згадати й про «жіночий бал», бо своїми особливостями він з обжинками зв'язується як–найтініш, дарма що справляється не на обжинках, а ще перед ними» [11,арк.101]. Далі він подав запис С. Терещенко 1928 р. (на нашу думку з с. Попівка), надрукований його секретарем М. Левченком. С. Терещенко на допитах у ДПУ свідчила, що зосередити увагу на «сороміцькому» фольклорі її просив М. Левченко, бо жінки про це швидше розкажуть жінці, ніж чоловікові [31,с.99].

У записах йдеться про те, що наприкінці XIX ст. на Звенигородщині побутував звичай, коли жінки без чоловіків та дітей, збиралися зранку в однієї з них та заводили еротичні ігри – «перелаз», «косарі та женці» та інші, які мали елементи імітації статевого акту. Також кореспондент подала три «сороміцькі» пісні, які супроводжували це дійство. Кореспондент повідомляла, що такі вечірки на той час, підтримувалися лише жінками старшого віку. Такі «бали» спровалися також на свято Симона Зилота (23 травня), на запусти (27 листопада), на Масницю [9,арк.534–539;11,арк.101–105;13,арк.419–421;14,арк.1108].

Таким чином, етнографічні матеріали, котрі зберігаються в архіві Аг. Кримського, його наукові дослідження, розкриваютьrudimenti давніх традицій, які повинні були забезпечити врожайність на наступний рік. До таких архаїчних елементів народної культури належала традиція переодягання чоловіка у жіноче вбрання, коли він потрапляв на «жіночий бал». Враховуючи цензурні утиски, в імперські та радянські часи, ця тематика ігнорувалася вченими. Лише Ф. Вовк (1847–1918) («Студії з української етнографії та антропології», К., 1995) та М. Грушевський (1866–1934) («Дитина в звичаях і віруваннях українського народу», Л., 1906) торкалися питання інтимного життя. Далі питання оголення тіла як магічної дії досліджувала К. Грушевська (1900–1943) у праці «З примітивного господарства» (К., 1927). Такі «заборонені» теми стали вивчатися тільки в наш час і привертають усе більше уваги [24;27,с.25–34].

В останньому розділі першої частини «Звенигородщина...» Аг. Кримський досліджує «калачеве свято», а також близькі до нього свята Маковея (14 серпня) та Спаса (20 серпня). Він писав, що «калачеве свято» – це суміш народних та релігійних традицій, хоча у нього давнє коріння. На відміну від «книша», якого вживають з горілкою, «калач» вживають з молитвою і біля церкви. Учений, посилаючись на записи цього свята С. Терещенко, стверджував, що на Звенигородщині його почали святкувати з липня 1920 р., а чи святкували раніше – не знає. Певного дня для цього свята не було. Сутність його полягала в тому, що відбувалася святкова хода з «калачем» і зустріч на межі між селами громади цих сіл на чолі з священиками, після чого йшли відправляти церковну службу разом. Головну роль у підготовці та святкуванні цього свята належала вдовицям та дівчатам–підліткам. Таким же чином «калач» передавали на другий день іншому селу і так далі. Залишки від калача використовували в народній медицині та ветеринарії. До загального опису цього свята Аг. Кримський додає два свідчення від

людей про «калачеве свято», записані С.Терещенко. В одному з них, 1926 року від К.Квятковської, йдеться про насильственне перешкоджання святкуванню цього свята активістами–комуністами [11,арк.115].

Наступне дослідження стосується свята Маковій. На основі записів І.Козія, І.Лисака, С.Терещенко, П.Шалієвського та власних нотаток Аг. Кримський вивчав традиції святкування, різновиди зілля, що посвячують у церкві в цей день, а також широке їх використання у народній медицині. На свято Спаса («Преображення Господнє») освячували садовину і «квітку» з житніх та пшеничних колосків, зернами з яких на наступний рік починали засівати поле. Вчений додав свій власний запис святкування храмового свята на Спаса у м. Звенигородці, а також вірування та приказки про нього.

До розділу «Калачеве свято» відніс Аг. Кримський ще два останніх у літньому циклі свята – «Першої Пречистої» (28 серпня, «Успіння Пресвятої Богородиці») та «Івана Головосікі» (11 вересня). Він знаходив багато спільногого у повір'ях «Першої» та «Другої Пречистої» (21 вересня, «Різдво Пресвятої Богородиці»), що призводило до плутанини між ними [11,арк.127–128].

Чому ця важлива і цікава частина книги, присвячена жниварській обрядовості не увійшла у верстку книги, можна дізнатися з рукописного додатку до справи №145 з фонду №36, який не має закінчення й, отже, без підпису. Вперше про цей документ згадував О.Дей [22,с.214;28,с.64]. У ньому, невідомий автор якомога дошкульніше звинувачував Аг. Кримського у відсутності аналізу зібраного матеріалу у розділі «Жнива», в описі звичаїв ворожих комунізму традицій «куркульства», у порнографії, ненависті до колективізації та здобутків комуністичної влади. На нашу думку, радянських цензорів непокоїло те, що автор не захотів своєю працею долучитися до міфологізації минулого українського селянства в руслі більшовицької ідеології. Крім того, наведені антикомуністичні та антисемітські фрази старих селянок, навіть як ілюстрація їхньої «темності», не могли їм сподобатися. Ще одним свідченням складної долі «Звенигородщини...» стало те, що у машинодруці до «жниварської» частини Аг. Кримський був змушений викреслити прізвище М.Левченка, який у 1929 р. був ув’язнений у справі СВУ [11,арк. 28,36,49,100,101,129;23,с.436–438;31,с.98–101,106–109,114–116,119–120,124–125].

Таким чином, ми бачимо, що в архіві Аг. Кримського зберігається численний етнографічний та фольклорно–філологічний матеріал, частково опрацьований автором. Він є свідченням не лише великого натхнення та працелюбства вченого, його любові до рідного краю, але містить численні рідкісні автентичні етнографічні дані. Тому архівна спадщина Аг. Кримського вимагає уважного вивчення та дослідження фахівцями з етнології та фольклористики, а також публікації архівних розділів книги вченого «Звенигородщина...», зокрема розділу про жнива.

Список використаних джерел

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені України імені В.І Вернадського. – Ф.І. [Архів Кримського А.Е.]. – Спр.22383. [Фольклорні матеріали: обряди, звичаї, легенди, пісні та ін., зібрані на Звенигородщині в 1890–1928 рр. Ол. Панасовичем, Іваном Лисаком, А.Ю. Кримським, Йосипом Димінським, С.М. Терещенковою, М.Левченком, Вас. Рожанським, П.Мисливцем, П.Шалієвським], [Підготовлено до друку Кримським Агатангелом Юхимовичем в к. 20–х рр. ХХ ст.], 976 арк.
2. Там само. – Ф.І. [Архів Кримського А.Е.]. – Спр.26612. План діяльності кафедри Восточної письменности и культуры на 1929–1930 гг., 11 арк.
3. Там само. – Ф.І. [Архів Кримського А.Е.]. – Спр.26613. План діяльності кафедри Восточної письменности и культуры на 1930–1931 гг. с кабинетом арабо–іранської філології та тюркологіческої комісії [черновик], [1930 г.], 8 арк.
4. Там само. – Ф.І. [Архів Кримського А.Е.]. – Спр.26614. План діяльності кафедри Восточної письменности и культуры под председательством акад. Кримського на 1930–1931 гг. с кабинетом арабо–іранської філології та тюркологіческої комісії, 5 арк.
5. Там само. – Ф.І. [Архів Кримського А.Е.]. – Спр.26616. План діяльності кафедри Восточної письменности и культуры под председательством акад. Кримського на 1932 г. с кабинетом арабо–іранської філології та тюркологіческої комісії, 4 арк.
6. Там само. – Ф.І. [Архів Кримського А.Е.]. – Спр.26619. [Отчет историко–філологіческої кафедри с кабинетом арабо–іранської філології, написаний Кримським], [1930 г.], 4 арк.

7. Там само. – Ф.І. [Архів Кримського А.Е.]. – Спр.26623. Тематичний план роботи науково-исследовательских учреждений на 1931 год. Кафедра Восточної письменності и культури под председательством А.Кримського, 20 января 1931 г., Киев, 1 арк.
8. Там само. – Ф.ХХХVI. [Архів А.Кримського]. – Спр.124. [Українські народні пісні, записані в Звенигородському районі], 63 арк.
9. Там само. – Ф.ХХХVI. [Архів А.Кримського]. – Спр.131. [Запис українських народних пісень і легенд], [XIX ст.], 6 арк.
10. Там само. – Ф.ХХХVI. [Архів А.Кримського]. – Спр.144. [Кримський Агатангел Юхимович]. Жнива [запис народних оповідань на Звенигородщині], 18 арк.
11. Там само. – Ф.ХХХVI. [Архів А.Кримського]. – Спр.145. [Кримський Агатангел Юхимович]. Жнива [з книги «Звенигородщина»] [роздовід про жниву та жнивові пісні], 258 арк.
12. Там само. – Ф.ХХХVI. [Архів А.Кримського]. – Спр.680. [Кримський Агатангел Юхимович]. Вступне слово до роботи [«Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного»], оригінали етнографічних записів з Звенигородщини, фотопродукції видів краю та ін., 1891–1928 рр., 367 арк.
13. Там само. – Ф.ХХХVI. [Архів А.Кримського]. – Спр.681. [Кримський Агатангел Юхимович]. [Матеріали до роботи «Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектично-го»], [1928 р. ?], 426 арк.
14. Там само. – Ф.ХХХVI. [Архів А.Кримського]. – Спр.689. [Кримський Агатангел Юхимович]. [Матеріали до роботи «Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектично-го»], [1928 р. ?], 2069 арк.
15. А.Ю. Кримський. Твори в п'яти томах / [ред. колегія: І.К. Білодід (голова), О.І. Ганусець, О.І. Дей та ін.]. – К.: Наукова думка, 1973. – Т.3. Мовознавство. Фольклористика / [редактор тому О.І. Дей]. – 1973. – 512 с.
16. Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років / В.Борисенко. – К.: Унісерв, 2002. – 92 с.: іл.
17. Борисенко В.К. Агатангел Кримський як фольклорист і етнограф / В.К. Борисенко // Народна творчість та етнографія. – 1991. – №3. – С.43–52.
18. Глушко М. Кримський А.Г. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: відтворення з авторського макету 1930. / автор. прередм. А.Ю. Чабан. – Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2009. – XVI+438+10 с., іл. / М.Глушко // Шевченків світ. – 2010. – Вип. 3. – С.148–158.
19. Гуць М.В. З архіву А.Кримського / М.В. Гуць // Українська мова і література в школі. – 1991. – №9. – С.50–53.
20. Гуць М.В. Знаменні календарні дні у час збирання врожаю в серпні (за архівними матеріалами А.Кримського) / М.В. Гуць // Українська мова і література в школі. – 1991. – №8. – С.71–73.
21. Гуць М.В. Подвижник на ниві науки ю культури / М.В. Гуць // Українська мова і література в школі. – 1991. – №7. – С.26–33.
22. Дей О.І. Сторінки з історії української фольклористики / О.І. Дей. – К.: Наукова думка, 1975. – С.206–219.
23. Денисенко Г.Г. Неодмінний секретар ВУАН (А.Ю. Кримський) / Г.Г. Денисенко // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). – Київ, 1991. – С.116–121.
24. Ігнатенко (Колодюк) І. Народні ембріологічні уявлення українців // Народна культура українців: життєвий цикл людини. Історико-етнологічне дослідження: [у 5 т.] / [за наук. редак. д.і.н, проф. М.Гримич]. – К., 2008. – Т.1. Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – С.5–12.
25. Кримський Аг. Звенигородщина, Шевченкова Батьківщина, з погляду етнографічного та діялективного з географічною мапою та малюнками / Аг. Кримський // Збірник Історично-філологічного відділу ВУАН. – 1930. №71. 434 с.
26. Круть Ю.З. Хліборобська обрядова поезія слов'ян / Ю.З. Круть. – К.: Наукова думка, 1973. – 211 с.
27. Курочкін О. Українці в сім'ї європейській. Звичаї, обряди, свята / О.Курочкін. – К.: Бібліотека українця, 2004. – 246 с.
28. Неопубліковані фольклорні матеріали з Шевченкового краю, зібрані Агатангелом Кримським / О.І. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1971. – Кн.2. – С.63–66.
29. Попов П.М. Академік А.Ю. Кримський як дослідник народної поетичної творчості / П.М. Попов // Народна творчість та етнографія. – 1961. – Кн.3. – С.77–82.
30. Пропп В.Я. Русские аграрные праздники / В.Я. Пропп. – СПб: Азбука, 1995. – 176 с.

31. Реабілітовані історію. Черкаська область: [у 4 т.]. – Сміла: Тясмин, 2006. – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історію»: у 27 т. / гол. редкол.: Тронько П.Т. (голова) [та ін.]). Кн.1 / [обл. редкол.: Овчаренко М.С. (голова) та ін.]. – 2006. – 600 с.
32. Хоменко В. Нездійснене видання: «Звенигородщина» Агатангела Кримського / В.Хоменко // Літературна Україна. – (30 листопада 2000 р.). – С.7.
33. Хоменко В.М. Звенигородщина. Словник–довідник / В.М. Хоменко. – Черкаси, Відлуння–Плюс, 2008. – 172 с. (Науково–популярне видання).
34. Чабан А.Ю. Агатангел Кримський / А.Ю. Чабан // Академія наук вищої освіти України. Науково–інформаційний вісник. – 2001. №3 (74). – С.104–108.

Борисенко М.В., Лагунова О.С. Исследование обряда жатвы Аг. Крымским

Исследуется содержание неопубликованного раздела «Жатва» из этнологической работы Аг. Крымского «Звенигородщина, родина Т.Шевченко, с точки зрения этнографического и диалектологического» (К., 1930), которая содержит редкие данные о календарных обрядах крестьян Средней Украины. Особое внимание удалено малоизвестному обряду «Женский бал», который выполнялся во время жатвы.

Ключевые слова: Аг. Крымский, этнология, фольклор, жатва, обряд, женщины, Звенигородка.

Borisenko, M.V., Lagunova, O.S. The investigation of harvest ceremony by A.Krymski

The unpublished chapter «Harvest», containing the unique information about the peasants' calendar ceremony of the Middle Ukraine, from the ethnological work «Zvenygorodschyna, Shevchenko's homeland from the ethnographical and dialectical point of view» by A. Krymski has been investigated. The particular attention has been paid to the unknown ceremony «Women's ball» which was performed during the harvest.

Key words: A.Krymski, ethnology, folklore, harvest, ceremony, women, Zvenygorodka.